

ОСОБЛИВОСТІ Й ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНИХ ПРОЦЕСІВ ПРИРОДНОГО РУХУ ТА ВІДТВОРЕННЯ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Проаналізовано сучасний стан природного руху та відтворення населення в Україні. Визначені специфічні риси й новітні тенденції демографічної динаміки населення, їх вплив на перспективи його подальших змін. Підкреслено тісну залежність демографічного відтворення від стану загального і репродуктивного здоров'я населення.

Аннотация. Проанализировано современное состояние естественного движения и воспроизводства населения в Украине. Определены специфические черты и новейшие тенденции демографической динамики населения, их влияние на перспективы его дальнейших изменений. Подчеркнута тесная зависимость демографического воспроизводства от состояния общего и репродуктивного здоровья населения.

Annotation. The article analyzes the current state of natural movement and reproduction in Ukraine. Specific features and the latest trends in the demographic dynamics of the population, their influence on the prospects for its further changes are defined. The dependence of demographic reproduction on the state of general and reproductive health of population is emphasized.

Ключові слова: демографічна динаміка, депопуляція, відтворення населення, народжуваність, смертність, природний рух населення.

На початку 90-х років у процесі становлення й розвитку української державності виникли й набрали сили нові соціально-економічні явища: почали активно формуватися стійкі руйнівні процеси демографічної реальності, які стали виразниками швидкої депопуляції і деградації якісних характеристик населення країни. Наукові дослідження стану й розвитку демографічної ситуації в Україні і прогнози вчених-демографів обґрунтовано довели, що демографічна ситуація в Україні набула ознак гострої демографічної кризи як результат деформацій у суспільному житті, що призвело до пошкодження механізму демографічного відтворення [1]. Демографічна криза є наслідком кризового стану основних сфер життя суспільного організму, нагромадження і загострення суперечностей, поглиблення яких вкрай негативно впливає на демографічну реальність.

Відстеження і дослідження результатів природного руху населення України, взаємозв'язків кількісної та якісної компонент його відтворення набуває особливої актуальності в сучасний період розвитку країни. Метою даної статті є аналіз специфіки процесів природного руху та відтворення на сучасному етапі, виявлення особливостей депопуляції, новітніх тенденцій в демографічній динаміці населення, а також визначення перспектив демографічного відтворення в Україні.

Природне відтворення населення є не тільки фактором розвитку, а й головною умовою його виживання. Трансформаційні процеси, які відбулися в соціально-економічній сфері України, негативно вплинули на соціально-демографічну ситуацію в суспільстві та визначили перспективи її розвитку на наступні десятиріччя. Основні показники демографічної динаміки наведені в таблиці [2].

Таблиця

Основні показники демографічної динаміки в Україні

Роки	Наявне населення	Народжених		Померлих		Природний приріст (скорочення)		Сумарний коефіцієнт народжуваності
	Млн осіб	тис. осіб	‰	тис. осіб	‰	тис. осіб	‰	
1990	51,84	657,2	12,6	629,6	12,1	27,6	0,5	1,85
2000	49,43	385,1	7,8	758,1	15,4	-373,0	-7,4	1,11
2006	47,28	426,1	9,0	782,0	16,6	-355,9	-7,6	1,21
2007	46,93	460,4	9,8	758,1	16,2	-297,7	-6,4	1,31
2008	46,65	472,7	10,2	762,9	16,4	-290,2	-6,2	1,35
2009	46,37	510,6	11,0	754,5	16,3	-243,9	-5,3	1,49
2010	46,14	512,5	11,1	706,7	15,3	-194,2	-4,2	1,46
2011	45,96	518,6	11,3	741,9	16,2	-223,3	-4,9	1,48

Починаючи з 1992 року в Україні стали активно діяти деструктивні, руйнівні процеси демографічної реальності [1; 3]. Загальна чисельність населення з цього року (52 056,6 тис. осіб) стала інтенсивно зменшуватись: у 1992 –

осіб (-4,35 %); у 2006 – 2011 рр. – на 131,8 тис. осіб (-2,79 %). За весь період незалежності України втрачено понад 6,0 млн населення. Чисельність чоловіків зменшилась на 2,8 млн, жінок – на 3,2 млн осіб [4].

Такі тенденції соціально-демографічного розвитку викликають в українському соціумі серйозне занепокоєння.

Розглядаючи стан демографічних процесів в останні роки, слід звернути увагу на зміни, які виникли за досить довгий період: вперше в умовах продовження зменшення загальної чисельності населення країни з'явилась позитивна тенденція до сповільнення темпів спаду. Так, якщо темп зниження цього показника у 2000 – 2006 рр. складав 4,4 %, то вже у 2007 – 2011 рр. – 3,8 % [2]. Усе це є результатом щорічного збільшення новонароджених: з 426,1 тис. у 2005 р. до 518,6 тис. у 2011 р., тобто на 92,5 тис. осіб. Вперше з 1990 року, коли загальний коефіцієнт народжуваності зі значення в 12,1 ‰ став інтенсивно знижуватися (2001 р. – 7,7 ‰), у 2011 році він зріс до 11,3 ‰. Кількість померлих в останні роки знаходиться практично на одному рівні: 750 760 тис. щорічно, хоча у 2010 р. – 706,7 тис. осіб, що є найнижчим рівнем за всі роки [2].

Незважаючи на сповільнені темпи природного приросту, показники смертності в останні роки, як і раніше, набагато перевищують показники народжуваності, що є вкрай негативним. Звідси показники природного приросту від'ємні, і тримаються вони на високому рівні навіть в умовах поліпшення народжуваності в країні. Необхідно також зазначити, що рівень смертності в Україні перевищує середньоєвропейський показник удвічі, а рівень передчасної смертності – втричі. Причому показник смертності чоловіків віком 25 – 44 років перевищує аналогічний показник жінок

того ж віку [5]. За прогнозами демографів, стан демографічного відтворення буде погіршуватися. Наприклад, у 2016 році чисельність населення складе 44,5 млн осіб, у 2021 р. – 43,3 млн осіб і у 2026 р. – 42,2 млн осіб [1].

Як показує аналіз розвитку демографічної ситуації, тенденція до зниження чисельності населення країни збережеться, хоча цей процес і сповільниться. Відбувається процес посилення дитородної активності жінок. Однак для досягнення прямого заміщення у відтворенні населення потрібно, щоб значення цього показника було не менше 2,1 дитини в середньому на одну жінку репродуктивного віку. Довготривале збереження народжуваності на рівні, що не забезпечує простого відтворення поколінь (як видно з таблиці), призвело до невпинного погіршення структури населення за віком, а саме до зменшення частки молодого покоління і зростання чисельності осіб старшого віку.

За показниками середньої очікуваної тривалості життя (2011 рік – 69,3 років) Україна знаходиться на 149 місці з 233 країн світу [6]. Отже, в країні відбувається старіння населення як "зверху", за рахунок зростання чисельності людей похилого віку, так і "знизу" – через недостатню для простого демографічного відтворення кількість народжених дітей. На сьогодні середня тривалість життя чоловіків становить 63,8 років, а жінок – 74,9 років, тобто більша на 11,1 років [2]. Тоді як в ідеалі цей розрив повинен обмежуватися 3 – 4 роками.

У невеликому підвищенні народжуваності в останні роки певну роль відіграє поживлення повікової дитородної активності жінок. Підвищення повікових коефіцієнтів народжуваності спостерігалось у всіх вікових групах жінок, за винятком групи 15 – 19 років, де інтенсивність дітонародження зменшилась. Чим старшими були жінки репродуктивного віку, тим вищим був приріст народжуваності. Підвищення повікової інтенсивності народжуваності у жінок старшого віку в даний період свідчить про "старіння" материнського контингенту та перебудову вікової моделі народжуваності. Соціально-економічні умови останніх десятиріч зумовили звуження матеріальної бази для реалізації потреби в дітях, внаслідок чого молоді подружжя почали відкладати народження дітей, очікуючи кращих часів. Крім того, має місце реалізація заблокованих раніше установок до дітонародження у старших вікових групах. З багатьох причин, які мають негативний вплив на народжуваність, слід виділити, перш за все, соціально-економічні трансформації в суспільстві, падіння рівня життя людей (особливо молоді), невпевненість людей у майбутньому і т. ін. Зростає частка незареєстрованих, так званих громадянських шлюбів, збільшується кількість позашлюбних народжень. Характерним свідченням цього є зростання частки дітей, народжених жінками, які не перебували в зареєстрованому шлюбі (у % від загальної кількості народжених): 1991 р. – 11,2 %; 1995 р. – 13,2 %; 2000 р. – 17,3 %; 2005 р. – 21,4 %; 2011 р. – 21,5 % [2].

В Україні діють спеціальні сімейні програми, спрямовані на поліпшення народжуваності. Одна з них передбачає істотне збільшення грошового забезпечення: з 2005 р. – 8,5 тис. грн за первістка, а з 1.01.2008 р. допомога збільшена: на першу дитину 12,24 тис. грн, на другу – 25 тис. грн, на третю дитину – 50 тис. грн. У 2011 році розмір допомоги в разі народження дитини збільшено в 1,6 раза [7].

Статистика свідчить, що з 2006 року збільшується кількість багатодітних сімей, у яких народжують троє, четверо і більше дітей. Причому окремі спостереження, особливо в селах, показують, що народжувати стали більше саме у кризових сім'ях [4]. В Україні найбільш поширеними залишаються сім'ї з двох осіб (29,1 %). Багатодітні сім'ї (5 осіб і більше) характерні для сільської місцевості: 14,0 % проти 6,0 % – в міських поселеннях [2]. Слід також зазначити, що значна частина українців, як свідчать соціологічні дослідження, негативно ставляться до багатодітних сімей, вважаючи, що ідеальною кількістю в сім'ї є двоє дітей. Повністю підтримують багатодітні сім'ї лише четверта частина опитаних, ще 22 % пов'язують свою оцінку з відповідальністю батьків і 15 % негативно оцінюють таку модель сім'ї, а 8 % опитаних ставляться до батьків і дітей з багатодітних сімей з жалістю. До сімей з дев'ятьма дітьми негативно ставиться 1/3 всіх респондентів. У суспільстві сформоване уявлення, що такі сім'ї мають люди, котрі безвідповідально ставляться до своїх батьківських обов'язків [7]. До соціальних факторів такого стану сімейних відносин слід віднести тенденцію, пов'язану з емансипацією жінок і зміною їх ролі у суспільному житті. У нових умовах змінюються ціннісні орієнтації сучасної жінки, збільшується її прагнення до самореалізації, розширюється сфера її практичних інтересів, збільшується потреба в хорошій освіті та престижній роботі. Характерно, що в умовах економічної кризи (2008 – 2009 рр.) чисельність "успішних жінок" значно зросла. За даними компанії "Ернст енд Янг", навесні 2010 року 22,0 % українських бізнес-структур управляються жінками, тоді як декілька років тому жінок-лідерів у бізнесі було близько 18,0 % [5].

Отже, серед факторів природного відтворення населення країни, як бачимо, поки що значна кількість негативних, тому сподіватися на будь-яке значне підвищення народжуваності і зниження рівня смертності нині і в найближчому майбутньому не доводиться. Деяке зростання народжуваності, яке відбулося у 2006 – 2009 роках, – це недовготривала тенденція, яка пояснюється тим, що в репродуктивний період вступило молоде покоління, яке народилося на початку 80-х років.

У поколінні 90-х років, як свідчать статистичні дані, відбувається зниження рівня народжуваності, що посилює процес депопуляції [2]. Наявні в країні демографічні тенденції ведуть до скорочення загальної чисельності населення, в тому числі репродуктивного віку, до посилення процесу старіння населення і негативного співвідношення чисельності населення пенсійного і працездатного віку, до певних змін в етнічному складі населення, а також у культурному й ментальному середовищах.

Наук. керівн. Аксьонова І. В.

Література: 1. Демографічні перспективи України до 2026 року. – К. : Інститут економіки НАН України, 1999. – 55 с. 2. Демографія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://pms.orthodoxy.ru/demogra/index.ntm>. 3. Демографічна криза в Україні / за ред. В. С. Стешенко. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2001. – 560 с. 4. Статистична інформація / Держкомстат України. Офіц. веб-сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>. 5. Аргументы и факты в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.AIF.UA. 6. Організація Об'єднаних Націй в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.Kiev.ua/ua>. 7. Ukrainian Media Service. – Режим доступу : www.umservice.net.